

Envy from the Perspectives of Rumi and Adler

Samira Oghani
Esfahani*

Corresponding author, Ph.D. in Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran; samira_oghani@yahoo.com

Ali Mohammad
Moazzeni

Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran; moazzeni@ut.ac.ir

Article Type
Research Article

Article History

Received
May 15, 2023
Revised
January 15, 2025
Accepted
January 16, 2025
Published Online
December 22, 2025

Keywords

Adler,
envy,
jealousy,
Rumi.

ABSTRACT

Jealousy is one of the negative and unpleasant emotions that an individual may experience, and it inflicts the greatest harm upon the envious person themselves. An envious individual is one who wishes for the blessings of others to diminish. As a morally reprehensible trait, envy has long been reflected in Persian language and literature. Iranian poets and writers, as moral guides and teachers of humanity, have utilized this theme to enumerate its detrimental effects. Rumi (Mawlana), in his role as a profound teacher of the 7th century AH, addressed this characteristic extensively. Conversely, the science of psychology, which concerns itself with the virtues, vices, excesses, and deficiencies of human behavior, has also shown considerable interest in this subject. Alfred Adler, the renowned psychiatrist, is among the scholars who have produced valuable work in this area. Employing a descriptive-analytical method and an interdisciplinary approach, this article evaluates the perspectives of Rumi and Adler—two thinkers who examined this phenomenon in different eras and contexts. Among the findings of this research is the common belief shared by both in the root of jealousy: the feeling of inferiority.

Cite this Article: Oghani Esfahani, S., & Moazzeni, A. M. (2025). Envy from the Perspectives of Rumi and Adler. *Literary Text Research*, 29(106), 97-123. <https://doi.org/10.22054/ltr.2025.73858.3719>

© 2025 by Allameh Tabataba'i University Press
Print ISSN: 2251-7138 **Online ISSN:** 2476-6186
Publisher: Allameh Tabataba'i University Press
Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir>
DOI: 10.22054/ltr.2025.73858.3719

ATU
PRESS

Introduction

Envy is one of the negative and unpleasant emotions humans have faced throughout history, suffering its disagreeable consequences. In essence, envy is a troublesome force that creates difficulties for both the envious individual and the object of their envy. The primary focus of this article is to investigate the causes and psychological roots of envy within the jealous individual.

According to standard dictionary definitions, an envious person not only experiences distress at witnessing another's good fortune but also actively desires the diminishment or destruction of that blessing and may devote effort toward that end.

Considering the universality of envy as a fundamental human concern, research on the subject spans multiple disciplines. The topic has received significant attention within literary texts, psychology, religious studies, and mysticism. This article investigates the theme of envy across two domains: Persian literature and psychology. Within Persian literature, the motif of envy is extensively reflected. This study specifically examines the perspective of Rumi among classical Persian poets and writers. From the field of psychological theory, it analyzes the views of Alfred Adler. Both Rumi and Adler share common ground regarding the underlying causes and roots of jealousy, as well as potential approaches for its remedy.

This article examines the concept of envy—its causes, psychological roots, and potential remedies—from the distinct perspectives of the poet and mystic Jalāl al-Dīn Rūmī (7th century AH) within Persian literature, and the psychologist Alfred Adler (1870–1937) within the field of individual psychology.

Jalāl al-Dīn Muḥammad Balkhī, known as Rūmī, was a 7th-century AH poet and mystic. His *Masnavi-ye Ma'navi* stands as his magnum opus, a work that engages with the full spectrum of contemporary sciences and spiritual thought.

Alfred Adler (1870–1937) was an Austrian-Hungarian ophthalmologist, psychiatrist, and neurologist, best known as the founder of the school of individual psychology. Some of his works are as follows:

- 1) *The Practice and Theory of Personal Psychology* (1924)
- 2) *Understanding Human Nature* (1927)
- 3) *Pattern of Life* (1930)
- 4) *The Science of Living* (1930)
- 5) *Social Interest: A Challenge to Mankind* (1933)

This article first presents a general overview of the concept of envy. It then separately outlines the theories of Rumi and Adler regarding its nature and etiology in humans. The analysis reveals a significant point of convergence between the two thinkers in identifying the root cause of envy. Subsequently, remedies and treatments for envy from Rumi's perspective are

examined. The article concludes by synthesizing and comparing Rumi's insights with Adler's psychological theory on the subject.

Literature Review

So far, there has been no independent research based on the opinions of these two characters, Rumi and Adler regarding jealousy. But below are some works that are similar to this topic:

- 1) Arab, A., and Haghpanah, Y. (2011): Relying on Adler's school of psychology, the authors try to analyze Saalik's poems with an Adlerian approach, based on the proliferation of humiliation in the sick structure of power, which indicates the creation of an inferiority complex and, as a result, a feeling of inferiority.
- 2) Al-Ghazali, M. (2009): In the second volume of this book, the author has devoted a section to jealousy and its harms and its treatment.
- 3) Golestani Bakht, T. Zamani (Allah daad), M., & Rahmani Farshbaf, S. (2018): In this article, the author has examined the issue of inferiority complex and compensating for inferiority, which is one of the topics of Adlerian psychology, in Kleider's novel.
- 4) Golizadeh, P., and Kianchi, N. (2012): This research, by using the concepts of psychology and mythology, is focused on revealing some mysterious aspects of Masnavi Manavi. The psychological analysis of the story of the Romans and the Chinese based on Freud's theories of the individual unconscious, Jung's collective unconscious and archetype of the self, and Jung's and Adler's psychological complexes has been considered in this research.
- 5) Hemmati, M., and Shirvani Shiri, A. (2021): In this article, the conceptualization of envy in the Holy Qur'an and the origin and consequences of this vice in the individual and social dimensions have been discussed.
- 6) Ibn Moskawieh, A. (2002): In this book, Ibn Moskawieh has discussed issues related to self-improvement and ways to achieve good morals.
- 7) Kaluzna Wielobob, A. Wlodzimierz, S., and Jan, C. (2020). Community feeling and Narcissism as two opposite phenomena, Zurich open repository and archive, university of Zurich. This research is a test to measure the link between narcissism and Adler's speciesism theory.
- 8) Mohammadi, F. (2021): In this article, the author has examined the story of the Jewish king and minister in the Masnavi of Rumi from the psychological point of view of cognitive error and the problems that the bipolar fundamentalist mentality creates in the analysis of problems, which is one of the psychological issues.
- 9) Mohebi, A (2011): In this thesis, the researcher has investigated the issue of envy from the perspective of Rumi.

- 10) Anderson, R. E. (2002): The author proves with practical reasons and arguments that clinical studies on jealousy and narrow-mindedness represent biophysical patterns, including the mental, perceptual, cognitive, emotional and intentional functions of these two mental states.
- 11) Shahabi, A. Sotodian, M. Mohseni, A. Rajabi, M. (2013): In this article, the authors have compared the issue of envy from Saadi's point of view with Adler's view on the issue of envy.
- 12) Tusi, N. (1985): In this book, Khajah Nasir-al-din Tusi, one of the Iranian scientists, has discussed the causes of envy and its treatment method in a part of the book titled "In the treatment of mental diseases and...".

Methodology

This article constitutes a fundamental-theoretical study conducted using a comparative analytical method. Each topic was examined and analyzed separately from the perspectives of Rūmī and Adler. The research is based on library studies, utilizing note-taking techniques and the index card method for data collection; the findings were subsequently classified and analyzed. Given that the foundational knowledge of both Persian literature and psychology has been integral to the development of this article, its findings are relevant for students and researchers in both disciplines.

Discussion

Maulana Jalaluddin Balkhi and Alfred Adler each investigated the concept of envy and the causes of its creation in their own period and field and found its roots.

Rumi mentioned several factors as effective factors in the formation of envy, and avoiding these characteristics can be a cure for this reprehensible trait. Among the factors that Rumi considered to be effective in causing envy, one can mention the feeling of lack and inferiority, comparison, forbidden morsel and lack of love. Rumi has also mentioned the consequences for a jealous person, which include avoiding God's mercy and losing the ability to distinguish between good and evil and right and wrong, and preventing them from reaching perfection. Rumi has also mentioned remedies to remove the feeling of jealousy in a jealous person. Among them: humility, avoiding comparison, feeling contentment, and feeling grateful.

Alfred Adler, like Rumi, has considered the root of envy in feeling of inferiority, lack and comparison.

Conclusion

In any detailed investigation of an issue, reaching its root cause is a prerequisite for understanding its depth and formulating a treatment plan. Through their respective examinations of the concept, results, and consequences of envy, both Rūmī and Adler

identified its psychological origin in humans. Despite the significant temporal, geographical, and cultural distance between them, they arrived at a strikingly convergent conclusion regarding the source of envy. Both thinkers located its source in a sense of lack and self-deprecation. According to their theories, feelings of inferiority and deficiency in an individual can engender envy. Envy may also arise from the act of comparing oneself with others while overlooking one's own inherent capacities and blessings.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

حسد از دیدگاه مولانا و آدلر

سمیرا اوقانی اصفهانی* | دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران؛ amira_oghani@yahoo.com

علی محمد مؤذنی | استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران؛ moazzeni@ut.ac.ir

چکیده

حسادت یکی از احساس‌های منفی و ناخوشایندی است که انسان فاقد کمال و والایی ممکن است در طول زندگی آن را تجربه کند و بیشترین آسیب آن، به شخص حاسد یا رشک‌برنده می‌رسد. حسود یا رشک‌برنده کسی است که خواستار زوال نعمت از صاحب نعمت است. حسد، از انواع صفات نکوهیده اخلاقی است که از دیرباز تاکنون در زبان و ادبیات فارسی انعکاس یافته‌است و شاعران و نویسندگان ایرانی، به عنوان افرادی اخلاق‌مدار و در جایگاه معلم بشریت، با بهره‌جویی از این کلیدواژه، اهتمام بر برشماری آثار سوء آن داشته‌اند. مولانا از جمله انسان‌هایی است که در جایگاه معلمی صاحب اندیشه، در قرن هفتم، به این ویژگی پرداخته‌است. از سویی دیگر علم روان‌شناسی نیز که با فضایل، رذایل، فزونی‌ها و کاستی‌های رفتاری انسان‌ها در ارتباط است، به این مقوله توجهی وافی نشان داده است. آلفرد آدلر، روان‌پزشک نامی نیز از صاحب‌نظرانی است که در این خصوص آثاری ارزشمند از خود باقی گذاشته است. این پژوهش با شیوه توصیفی - تحلیلی و با رویکردی بینارشته‌ای، به سنجش آرای مولانا و آدلر، به عنوان دو صاحب‌نظر که در مکان‌ها و زمان‌های مختلف به این مقوله توجه مبذول داشته‌اند، می‌پردازد. از یافته‌های این پژوهش می‌توان به اعتقاد مشترک این دو اندیشمند درباره ریشه حسادت که همانا احساس حقارت است اشاره کرد.

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۰۲/۲۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۱۰/۲۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۰/۲۶

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها

حسد،
ادبیات فارسی،
روان‌شناسی،
مولانا،
آدلر.

استاد به این مقاله: اوقانی اصفهانی، سمیرا و مؤذنی، علی محمد. (۱۴۰۴). حسد از دیدگاه مولانا و آدلر. متن پژوهی ادبی، ۲۹(۱۰۶)، ۹۷-۱۲۳.

<https://doi.org/10.22054/ltr.2025.73858.3719>

© ۱۴۰۴ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۷۱۳۸

شاپا الکترونیکی: ۲۴۷۶-۶۱۸۶

نشانی وبگاه: ltr.atu.ac.ir

مقدمه

حسادت، از جمله واژگانی است که مبتلابه جامعه ایران، همانند جوامع دیگر بوده و دلیل این سخن، استفاده از این لفظ در آثار اندک به جا مانده از رودکی، به عنوان طلایه دار شعر پارسی است؛^۱ اما حسد چیست و حسود کیست؟

حسد، طبق لغت‌نامه دهخدا (دهخدا: ذیل مدخل)، معادل بدخواهی، زوال نعمت کسی را تمنا کردن و ... است و حسود به معنی تنگ‌چشم، آن که زوال نعمت کسی را تمنا کند و ... آمده است (راغب اصفهانی، ۱۳۹۹: ۱۱۸).

بیان مسأله

از آن جا که شاعران، نویسندگان، روان‌کاوان و دیگر صاحب‌نظران علوم مختلف به عنوان آینه جامعه، بازتاب‌دهنده فزونی‌ها و کاستی‌های رفتاری، اندیشگی، فرهنگ و اخلاق جامعه هستند، بنابراین به نیکی می‌توان در آثار هر یک فضایل، رذایل، روان‌نژندی و ویژگی‌های دیگر مردمان هر عصر را در آثار به جامانده از ایشان دریافت.

چنان که در آثار به جای مانده از مولانا، انواع مباحث و مقوله‌های علمی، فرهنگی و اخلاقی قابل استحصال است. از سوی دیگر روانشناسی، روان‌پزشکی و علوم رفتاری ضمن تلاش بر شناخت انسان و انواع رفتارهای وی، اهتمام بر مداوای کژئی‌های رفتارهای شخص دارد.

به نظر برخی روان‌شناسان احساس حسادت از پرخطرترین عقده‌ها و آسیب‌های روانی به حساب می‌آید چنانچه آدلر حسد فزون از حد که از آن با اصطلاح (رشک) نام می‌برد را با صفاتی همچون جاه‌طلبی و خودپرستی به عنوان عوامل جبران‌کننده احساس حقارت در ارتباط دانسته است که در بسیاری موارد به عقب‌ماندگی رشد اجتماعی می‌انجامد (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۲).

۱. به بزم عیش و طرب باد نیک‌خواه تو شاد/ حسود جاه تو باد از غصه زار و نژند (رودکی/ ۲۳۷ - ۳۱۹).

مولانا

جلال‌الدین محمد بلخی (۶۰۴ - ۶۷۲)، شاعر و صوفی و صاحب آثاری چون مثنوی معنوی، دیوان شمس، فیه ما فیه، مجالس سبعة و غیره است. در آثار این اندیشمند قرن هفتم به انواع علوم رایج زمان پرداخته شده است.^۱

آدلر

آلفرد آدلر (۱۸۷۰ - ۱۹۳۷)، چشم‌پزشک، روان‌پزشک و عصب‌شناس اتریشی - مجاری است. آلفرد در خانواده‌ای یهودی چشم به جهان گشود و به عنوان فرزند هفتم خانواده، مبحث حسد را با تمام وجود احساس کرده‌است. او مؤسس مکتب روان‌شناسی اجتماعی است که خود به آن روان‌شناسی فردی می‌گوید. او در ابتدا موافق نظریه فروید و پس از تجربیات بیشتر مخالف عقاید وی شده است. تأکید این روان‌کاو بر اهمیت عناصر اجتماعی در فرایند سازگاری مجدد فرد است. وی در خلال سفری سه هفته‌ای که به دانشگاه آبردین اسکاتلند کرده است، سگته می‌کند و جان می‌سپارد. برخی آثار او بدین شرح است:

۱) تمرین و نظریه روان‌شناسی شخصی (۱۹۲۴)

۲) ادراک طبیعت بشر (۱۹۲۷)

۳) الگوی زندگی (۱۹۳۰)

۴) دانش زیستن (۱۹۳۰)

۵) زندگی مطلوب تو (۱۹۳۱)

پیشینه پژوهش

تاکنون اثری مستقل با دست‌مایه قراردادن آرای این دو شخصیت در خصوص حسد مشاهده نشده است؛ اما در ذیل به برخی آثار که مشابه این موضوع است، اشاره می‌گردد:

^۱ از آنجا که این شخصیت بزرگ همه اعصار، به اندازه کافی شناخته شده‌است، از ذکر جزئیات زندگی ایشان چشم‌پوشی می‌گردد.

(۱) «نوع پروری و خودشیفتگی، به عنوان دو پدیده متضاد»^۱، آلینا کلازنا ویلباب^۲، ولودزیمیرز استراوس^۴، یان سی سیس^۵، دانشگاه زوریخ، مخزن و بایگانی گشاده کتابخانه، سال ۲۰۲۰. این تحقیق، آزمونی برای سنجش پیوند میان خودشیفتگی و نظریه نوع پروری آدلر است. نگارندگان با رویکردی نظری، قصد اثبات نظریه نوع پروری آدلر جهت درمان خودشیفتگی، به عنوان قطب مخالف این پدیده را دارند (به زبان انگلیسی).

(۲) «تنگ چشمی و حسادت»^۶، رابرت ای اندرسون^۷، سال ۲۰۰۲، نشریه آمریکایی روانشناسی^۸. دوره ۵۶، شماره ۴. نویسنده با دلایل و براهین عملی ثابت می کند که مطالعات بالینی بر حسادت و تنگ چشمی، نمایانگر الگوهای بیوفیزیکی از جمله کارکردهای ذهنی، ادراکی، شناختی، عاطفی و عمدی این دو حالت ذهنی است. سپس اذعان می دارد که این الگوهای انعکاسی توسط رویدادهای ادراکی ای برانگیخته می شوند که نشان دهنده موقعیت نسبی فرد در تقابل با الزامات فردی شخص است (به زبان انگلیسی).

(۳) «آثار و پیامدهای حسد در تعاملات فردی و اجتماعی در آموزه های قرآنی»، محمدعلی همتی، علی شیروانی شیری، دوفصل نامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، مقاله پژوهشی، دوره نهم، شماره شانزدهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰، ص ۲۲۹ - ۲۶۴. در این مقاله، به مفهوم شناسی حسد در قرآن کریم و خاستگاه و پیامدهای این رذیله در بُعد فردی و اجتماعی پرداخته شده است. همچنین این پژوهش راه حل هایی جهت امحای آن ارائه می دهد.

(۴) «رشک و حسد در مثنوی مولوی»، اعظم محبی، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۰، استاد راهنما: دکتر ناصر رحیمی، استاد مشاور: دکتر سید حسن طباطبایی. پژوهشگر در این پایان نامه به بررسی موضوع حسد از دیدگاه مولانا پرداخته است.

۱. ترجمه ها از نگارنده مقاله است.

2. *Community feeling and narcissism as two opposite phenomena*

3. Alina Kaluzna-Wielobob

4. Włodzimierz Strus

5. Jan Ciecuch

6. *Envy and Jealousy*

7. Robert E. Anderson

8. *American Journal of Psychotherapy*

۵) «روان‌کاوی شخصیت‌ها و نمادهای عرفانی مولانا در داستان رومیان و چینیان مثنوی معنوی» پروین گلی‌زاده، نسرین کیانچی، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، سال ۹، شماره ۳۱، تابستان ۹۲. این پژوهش، با بهره‌گیری از مفاهیم روان‌شناسی و اسطوره‌شناسی، اهتمام بر نمایان‌ساختن برخی جنبه‌های رمزآمیز مثنوی معنوی دارد. تحلیل روان‌شناسانه داستان رومیان و چینیان با تکیه بر نظریات ناخودآگاه فردی فروید، ناخودآگاه جمعی و کهن‌الگوی خویشتن یونگ و عقده‌های روانی یونگ و آدلر، در این تحقیق مد نظر بوده است.

۶) «تحلیل روان‌شناختی اشعار صعالمیک براساس مکتب آدلر»، عباس عرب، یونس حق‌پناه، مجله زبان و ادبیات عربی (مجله ادبیات و علوم انسانی سابق)، (علمی پژوهشی)، شماره پنجم، پاییز و زمستان ۹۰. در این مقاله، نویسندگان، به بررسی واکنش‌ها و مکانیسم‌های جبرانی صعالمیک (به عنوان گروه برآمده از دل جامعه جاهلی و پیکارکننده با سنت‌ها و هنجارهای اجتماعی، فرهنگی و ادبی آن جامعه) می‌پردازند. نگارندگان با تکیه بر مکتب روانشناسی آدلر مبنی بر تکثیر تحقیر در ساختار بیمار قدرت که بیانگر ایجاد عقده‌حقارت و به تبع آن ایجاد احساس کهنتری است، سعی در تحلیل اشعار ایشان با رویکرد آدلری دارند. از آنجا که پس از ایجاد حس کهنتری، میل به مهتری احساس می‌شود و میل به مهتری، خود موجب بروز واکنش‌ها و مکانیسم‌های جبرانی می‌گردد که از این‌گره روانی تأثیر پذیرفته است.

۷) «نقدی شناخت‌شناسانه بر داستان پادشاه و وزیر یهودی»، فرهاد محمدی، نشریه پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، سال پانزدهم، شماره دوم، پیاپی ۴۷، پاییز و زمستان ۱۴۰۰. در این مقاله، نویسنده، داستان پادشاه و وزیر یهودی در مثنوی معنوی مولانا را از دیدگاه روان‌شناسانه خطای شناختی و مسائلی که ذهنیت بنیادگرانه دو قطبی در تحلیل مسائل ایجاد می‌کند و از موضوعات روان‌شناختی است مورد بررسی قرار داده است.

۸) «نگاهی به شخصیت‌های رمان کلیدر دولت‌آبادی بر اساس مفاهیم احساس کهنتری، جبران و برتری‌جویی در نظریه آدلر»، طاهره گلستانی بخت، مریم زمانی (الله داد)، سامان رحمانی فرشباغ، نشریه ادبیات و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸. در این مقاله، نویسنده موضوع احساس کهنتری و جبران‌حقارت که از موضوعات روانشناسی آدلری است را در رمان کلیدر مورد بررسی قرار داده است.

۹) «اخلاق ناصری»، خواجه نصیرالدین طوسی، ۶۳۳ ه.ق. در این کتاب خواجه نصیرالدین طوسی از دانشمندان ایرانی، در بخشی از کتاب با عنوان «در معالجت امراض نفس و .....» به دلایل حسد و روش درمان آن پرداخته است.

۱۰) «تهذیب الاخلاق»، ابن مسکویه، حدود ۳۷۲ ه.ق. در این کتاب ابن مسکویه به مسائل مربوط به اصلاح نفس و راه‌های نیل به اخلاق نیکو پرداخته است.

۱۱) «نگرش سعدی به حسادت به مثابه رذیله اخلاقی در پرتو نظریات آلفرد آدلر»^۱، اکبر شهابی، مهدی ستودیان، احمد محسنی، مسلم رجیبی، (۹) ۶؛ ۲۰۱۳. نشریه علمی نیویورک^۲. در این مقاله نویسندگان، موضوع حسد از دیدگاه سعدی را با نگاه آدلر به موضوع حسد مقایسه کرده‌اند.

۱۲) «کیمیای سعادت»، امام محمد غزالی، (قرن پنجم). نویسنده در جلد دوم این کتاب، بخشی را به حسد و آفات و راه درمان آن اختصاص داده است.

روش پژوهش

این پژوهش در ردیف پژوهش‌های بنیادی- نظری طبقه‌بندی می‌شود که به روش تحلیلی - تطبیقی انجام شده و در آن هر کدام از مباحث مطرح شده به‌طور جداگانه از دیدگاه مولانا و آدلر مطالعه و بررسی و تحلیل شده است. در این تحقیق از مطالعات کتابخانه‌ای با ابزار فیش‌برداری استفاده شده، آنگاه به طبقه‌بندی و بررسی یافته‌ها پرداخته شده است. با توجه به این که بهره‌گیری از دانستی‌های پایه‌ی دو رشته زبان و ادبیات فارسی و روانشناسی در تکوین این مقاله مد نظر نگارنده بوده است، یافته‌های آن مورد استفاده دانشجویان و پژوهشگران هر دو رشته می‌تواند قرار گیرد.

یافته‌ها

در فرهنگ فارسی حاسد فردی است که ثروت و نعمت و سعادت دیگران را نمی‌تواند ببیند و خواهان زوال آن است. او همه چیز را برای خود می‌خواهد. حسد به معنای رشک‌بردن و زوال نعمت کسی را خواستن است (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل مدخل). در فرهنگ عربی در تعریف حسد گفته شده است: ((أَلْحَسَدُ تَمَنَّى زَوَالِ نِعْمَةٍ مِنْ مُسْتَحَقِّ لَهَا وَ رَبِّهَا كَانَ مَعَ ذَلِكَ سَعْيٌ فِي إِزَالَتِهَا)): حسد عبارت است از

1. Saadi's outlook toward envy as the ethical vice in light of Alfred Adler's theories

2. *New York Science Journal*, 2013, 6(9).

تمنای زوال نعمت از کسی که استحقاق آن نعمت را دارد چه بسا شخص حسود، خود علاوه بر تمنای روانی در زوال آن سعی و کوشش می‌نماید (راغب اصفهانی، ۱۳۹۹: ۱۱۸). در کتاب تاریخ بیهقی از متون نثر ادبیات فارسی که بازتاب گوشه‌ای از تاریخ ایران نیز هست می‌توان رد پای این احساس مذموم در بشر را مشاهده کرد. «حسد کاهش تن است و حاسد را هرگز آسایش نباشد» (بیهقی، ۱۳۹۶: ۲۲۳). در حقیقت حسادت را می‌توان یک حالت روانی یا یک نوع تمنای درونی دانست که سبب عذاب درونی در شخص حاسد می‌شود.

در روان‌شناسی، احساس یا عقده حسادت در میان عقده‌ها و آسیب‌های پر شماری که هستی انسان را آزار می‌دهند و مانع آرامش انسان می‌شوند تأثیر قابل توجهی دارد. حسادت در روانشناسی با احساس حقارت در ارتباط است و به عنوان حسی ناخوشایند و دردناک که ناشی از احساس کهنتری و حقارت و خشم در شخص حسود است معرفی شده است که به وسیله آگاهی از برخورداری فرد یا گروهی از نعمت، لذت و مالکیت دلخواه ایجاد می‌شود.¹ از دیگر ویژگی‌های شخص حسود عدم توانایی مهرورزی در اوست. شخص حسود، فردی خودمحور است که فقط بر خود تمرکز دارد و قادر به محبت ورزیدن به دیگری نیست و محبتش صرفاً متوجه خود است. او دائم در اضطراب به سر می‌برد و می‌ترسد دیگران ارزش او را لگدمال کنند و خواهان بزرگ پنداشته شدن از سوی دیگران است (شکیباپور، ۱۳۶۳: ذیل حسد). در اصطلاح روان‌شناسی فردی آلفرد آدلر، از حسادت با عنوان رشک نیز نام برده شده است.

حسد در عرفان نیز صفتی بسیار ناپسند و مذموم است. از نظر ابن عربی حسود کسی است که به قسمت واجد خویش راضی نباشد و تمنای زوال نعمت محسود را دارد (سعیدی، ۱۳۸۷: ۲۷۶). شخص حسود خواهان زوال نعمت دیگری است؛ حتی اگر فایده‌ای به او نرسد. امام محمد غزالی متولد سال ۴۰۵ هجری در کتاب کیمیای سعادت از زبان زکریا (ع) درباره حسد گفته است: «حق سبحانه و تعالی همی فرماید که: حاسد دشمن نعمت من است و بر قضای من خشم همی گیرد و قسمت که من میان بندگان کرده‌ام همی نپسندد» (غزالی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۶۰۹). غزالی، خود درباره حسد می‌گوید: «بدان که حسد آن بود که کسی را نعمتی رسد تو آن را کاره (کراهت دارنده) باشی و زوال آن نعمت را خواهان باشی، این حرام باشد به دلیل اخبار، و به دلیل آن که کراهت در قضا و حکم

1. Richard, H.

آفریدگارست و خبث باطن است که نعمتی که تو را نخواهد بود دیگری را زوال خواستن آن به جز از خبث نباشد» (همان، ۶۱۱).

حسد از دیدگاه آدلر

آلفرد آدلر صفت حسد را جزء ویژگی‌های منش انسان طبقه‌بندی می‌کند و آن را در گروه جنبه‌های پرخاشگر منش قرار می‌دهد. از نظر او این گستره احساس بسیار وسیع است و می‌تواند از روابط خواهر برادری تا روابط عاشق و معشوق را شامل شود (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۲). آدلر ریشه حسد را در دوران کودکی فرد می‌داند و آن را ادامه احساس فردی شخص می‌داند که از دوران کودکی برخاسته است. این ویژگی ابتدا از احساساتی همچون حس محرومیت و کوتاه‌دستی نشأت گرفته است سپس در شرایط گوناگون خانوادگی و اجتماعی گسترش یافته و در سطح وسیع‌تر بروز کرده است و سهم بزرگی از نیازهای واقعی انسان را در پس این جنبه از منش انسانی نهان کرده است (راتنر، ۱۳۹۰: ۱۶۰). آدلر حسد فزون از حد که از آن با اصطلاح (رشک) نام می‌برد را مانند صفاتی همچون جاه طلبی و خودپرستی به عنوان عامل جبران‌کننده احساس حقارت در کودک دانسته است که نه تنها باعث پیشرفت شخص نمی‌شود بلکه معمولاً به صورت عقب ماندگی رشد اجتماعی در شخص بروز می‌کند (همان). فرد حسود ممکن است از راه‌های گوناگون، حسادت خود را ابراز کند. بعضی از روش‌های ابراز حسادت به شکل خود تخریبی، آسیب زدن به افراد دیگر و همچنین به صورت برتری یافتن بر دیگران بروز می‌کنند. از نظر آلفرد آدلر میان حسادت و جاه‌طلبی ارتباطی نزدیک وجود دارد تا حدی که حسادت را خواهر جاه طلبی معرفی کرده است. همچنین از دیدگاه آدلر جاه‌طلبی در کودکان حسود دلیلی بر نگرش خصمانه آن‌ها به دنیا است (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۲).

با توجه به این که آدلر ریشه و عامل احساس حسادت را، در احساس حقارت و کمتری دانسته است می‌توان گفت حسادت از این طرز تفکر نشأت می‌گیرد که شخص گمان می‌کند مورد کم توجهی، بی‌اهمیتی یا مورد تبعیض قرار گرفته است. با بررسی تأثیر احساس حقارت و مورد کم‌توجهی قرا گرفتن در بروز احساس حسد این موضوع را می‌توان به‌عنوان دلیل حس حسادت کودکان به خواهر یا برادر کوچکتر از خود در خانواده در نظر گرفت. این احساس در کودکان از نظر آدلر به احساس پادشاهی شبیه است که از سلطنت خلع شده است و قدرت خود را از دست داده است در حالی که حس برتری یکی از انواع بروز حسادت است (همان). به همین دلیل است که آدلر محرومیت یا احساس آن و ترتیب تولد را عاملی موثر در بروز احساس رشک می‌داند. از نظر او

ممکن است کودکی در واقعیت محروم نباشد اما در درون دچار احساس محرومیت باشد. به ویژه کودکانی که به علت تولد خواهر یا برادر کوچکتر در خانواده از جایگاه برتر خود فرو افتاده‌اند. «بدین گونه حسادت و دشمنی به هم می‌پیوندند و یک احساس رشک پیشرفته مشخص، نمونه‌ای به دست می‌دهد از وجود حالت روان‌نژند در کودک که متأسفانه و غالباً از سوی مربیان تربیتی نسبت به آن توجهی درست صورت نمی‌پذیرد و بدتر آن که به وسیلهٔ نکوهش و سرزنش نیز نادیده انگاشته می‌شود. در نتیجه حالت روان‌نژندی از این مرحله به تدریج رشد خود را در کودک توسعه می‌بخشد و به روان‌نژندی در بزرگسالی می‌رسد» (راتنر، ۱۳۹۰: ۱۵۹). حسادت همیشه از طرق منفی بروز نمی‌کند؛ بلکه گاهی به شیوهٔ مثبت و در لباس مراقبت ظاهر می‌شود. بروز حس حسادت به شکل حس برتری جویی و قدرت طلبی حتی می‌تواند در شیوهٔ مثبت رفتار خواهر بزرگتر با فرزند کوچکتر خانواده نمایان شود. این موضوع را می‌توان در رفتار مادرانهٔ خواهر بزرگتر با فرزند کوچکتر از خود در خانواده مشاهده کرد. آدلر این رفتار مادرانه را نیز مثبت تلقی نمی‌کند. از نظر او این رفتار مادرانه نیز به دلیل احساس قدرت و برتری است و باز هم فرد می‌تواند از موضع قدرت به میل خود عمل نماید و می‌تواند از این طریق در پی ایجاد یک موقعیت مطلوب برای خویش باشد از این رو از نظر آدلر نمونه‌ای از حسادت که منجر به حس برتری جویی می‌شود را در تلاش خواهر و برادر برای غلبه و برتری بر یکدیگر می‌توان مشاهده کرد. «رقابت شدید بین خواهرها و برادرها از علل دائمی حسادت در خانواده است. دختر احساس می‌کند در خانواده به او توجه نمی‌شود و سعی می‌کند تا پیوسته بر برادرانش غلبه کند. به دلیل مهارت و توانایی بیشتری که دارد موفق می‌شود تا بر برادرانش پیشی بگیرد و طبیعت هم به کمکش می‌آید» (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۳).

از نظر آدلر نوع دیگری از این طرز حسادت که به شیوهٔ برتری جویی و غلبه بر دیگری است در روابط همسرها در زندگی مشترک قابل مشاهده است و گاهی به شکل تعیین تکلیف برای هم یا دستور دادن به یکدیگر بروز می‌کند. این شیوه از بروز حسادت در واقع یکی از ترندهای حسادت و یک نوع ویژگی الگوی روانی است که فرد با آن حرکت می‌کند. «آنجا که می‌خواهد قوانین خاص دوست داشتن را به همسر خود تحمیل کند و اطراف معشوقه‌اش دیواری بسازد و به او بگوید که به کجا باید نگاه کند، چه کاری انجام دهد و چگونه باید فکر کند» (همان). از نظر آدلر حسادت یک شکل بسیار مشخص از قدرت طلبی است و او این نوع حسادت را بهترین شکل قدرت طلبی می‌داند. از نظر آدلر فرد مبتلا به رشک شدید که همان حسادت فزون از حد است می‌کوشد تا شریک احساسی خود را تصاحب کند و به او دیکته کند که چه رفتارهایی داشته باشد و از چه اعمالی بپرهیزد

که می‌توان این حالت را نوعی حاکمیت در زمینه عشقی دانست (راتر، ۱۳۹۰: ۱۶۰). آدلر حسادت را صرفاً به عنوان یک حس در فرد حسود نمی‌داند؛ بلکه از نظر او شخص حسود در حس حسادت خود اهدافی دارد که عبارت‌اند از: کم ارزش کردن و ملامت فرد دیگر، سلب آزادی اراده فرد، یکنواخت کردن و به زنجیر کشیدن افراد است (آدلر، ۱۳۷۹: ۱۵۴).

حسد از دیدگاه مولانا

مولانا به صفت حسادت به‌عنوان یک رذیله اخلاقی که ریشه بسیاری از رذالت‌های دیگر و موجب آسیب زدن فرد به خود است نگریده و ریشه و عوامل ایجاد آن را نیز شرح داده است. مولانا در بسیاری از حکایت‌های مثنوی معنوی موضوع حسادت و دلایل آن را به‌عنوان موضوع اصلی حکایت یا در ابیات فرعی حکایت مطرح کرده است و با دید جامع خود همچون یک انسان‌شناس، مفهوم و علل حسادت را مورد بحث قرار داده است. مولانا همچون آدلر ریشه حسد را احساس کمبود و حقارت و مقایسه خود با دیگران دانسته است. احساس کمبود در درون و باور کمتر داشتن و محروم بودن نسبت به دیگران، باعث ایجاد احساس حسادت در شخص حسود می‌شود. در حقیقت شخص حسود به دلیل احساس نقصان و کمبود بر دیگران حسد می‌ورزد در حالی که از این حقیقت غافل است که ویژگی حسادت خود عیب و نقصانی است که به نقصان و کمبودهای دیگرش می‌افزاید و او را در درجه‌ای حقیرتر از قبل قرار می‌دهد. در واقع اضافه شدن عیب حسادت بر عیب‌های دیگر، نقصان و کمبود شخص را بزرگتر می‌کند و شدت می‌بخشد. مولانا عیب حسادت را حتی از تمامی عیب‌ها و کمی‌های دیگر شخص که موجب حسادت او شده‌اند، بدتر و بالاترین کمبود می‌داند.

تو حسودی کز فلان من کمترم می‌فزاید کمتری در احترام
خود حسد نقصان و عیبی دیگر است بلکه از جمله کمی‌ها بدتر است
(مولانا، ۱۳۸۰، دفتر دوم: ۸۰۵-۸۰۴)

سپس مولانا مثال‌هایی در اثبات سخن خود مبنی بر این که ریشه حسادت، حس کمبود و حقارت است اما خود حسادت، کمبود و نقصانی بزرگ‌تر است می‌آورد و عاقبت حسد را شوم می‌شمارد:

آن بلیس از ننگ و عار کمتری خویش را افکند در صد ابتری
از حسد می‌خواست تا بالا بود خود چه بالا بلکه خون‌پالا بود
آن ابو جهل از محمد ننگ داشت وز حسد خود را به بالا می‌فراشت
بوالحکم نامش بُد و بوجهل شد ای بسا اهل از حسد ناهل شد
(همان، ۸۰۹-۸۰۶)

در ابیات بالا مولانا دلیل سرکشی ابلیس را که سبب شد به حضرت آدم (ع) سجده نکند، احساس حسادت و همچنین حس حقارت و کهتری در برابر انسان دانسته است که باعث می‌شد غرور کاذب او تخریب شود. در واقع گویا سرکشی ابلیس به دلیل نوعی غرور کاذب و حسد برای مبارزه با احساس کمی و حقارت بوده است. این در حالی است که ابلیس برای فرار از ننگ کمتری و حقارت خود را دچار حقارت بزرگتری کرد که حسد بود. سپس مولانا حکایتی دربارهٔ عمرو بن هشام به عنوان مثال دیگری از عواقب حسد می‌آورد. ابوالحکم عمرو بن هشام بن مغیره مخزومی از اشراف قریش و از مشرکان معروف مکه بود که به تجارت اشتغال داشت. او ابتدا به «ابوالحکم» شهرت داشت؛ اما به دلیل دشمنی با پیامبر اسلام (ص) و حسادت به او به «ابوجهل» شهرت یافت و از ابوالحکم به ابوجهل تنزل یافت. مولانا این تنزل را از عواقب حسادت می‌داند که کمی و نقصانی بر کمی‌ها و نقصان‌های دیگر می‌افزاید.

مولانا در ابیات دیگری باز هم، دشمنی با پیامبران و اولیای الهی را نتیجهٔ احساس حسادت افراد پست و ناچیز به آن‌ها دانسته است. با وجود این که حتی افراد پست نیز به مقام و دانش و نیکی‌های پیامبران و اولیای الهی آگاه بودند نسبت به آن‌ها بغض و کینه داشتند:

گر نه پیدا اند پیش نیک و بد
ور نمی داندشان علمُ الیقین
چيست با ایشان خَسان را این حسد؟
چيست این بغض و حیل سازی و کین؟
(همان، دفتر دوم: ۳۱۰۳-۳۱۰۲)

مولانا در ابیات دیگری نیز این نوع حسادت را که عده‌ای بر مرتبهٔ بالاتر از خود یا انبیاء و اولیای الهی دارند بیان کرده است:

همچنان کز بیم آدم دیو و دد
هم ز بیم معجزات انبیا
در جزایر در رمیدند از حسد
سر کشیده منکران زیر گیا
تا به ناموس مسلمانی زیند
در تسلس تا ندانی که کیند
(همان، دفتر اول: ۲۱۴۸-۲۱۴۶)

در ابیات بعدی، مولانا به تحلیل رفتار «مقایسه کردن» به عنوان ریشه و عامل دیگر احساس حسادت پرداخته است و مقایسه را دلیل حسادت و مخالفت دشمنان با پیامبران دانسته است. از نظر مولانا احساس حسادت در برابر افرادی شکل می‌گیرد که ممکن است در امور ظاهری مانند: سن، جغرافیای محل زندگی، اقوام، شغل و غیره اشتراکات و وجوه مشترکی با شخص حسود داشته باشند. شخص

حسود به دلیل وجود چنین شباهت‌های ظاهری، آن‌ها را با خود مقایسه می‌کند. سپس شخص حسود به دلیل احساس کمبود و دست نیافتن به جایگاه شخص دیگری که به جایگاه و موفقیتی برتر از او دست یافته است شروع به مقایسه خود با شخص دیگر می‌کند و در نتیجه این مقایسه حسادت می‌ورزد زیرا به دلیل توجه به شباهت‌ها خود را لایق سطحی برابر با شخص مورد حسادت می‌پندارد در حالی که از باطن و تلاش‌های آن شخص در راه دستیابی به جایگاه ارزشمند و مقام والا، غافل است و این بخش را در نظر نمی‌گیرد. از نظر مولانا انسان به کسی که او را والاتر از خود بداند و به ارزش‌های حقیقی او آگاه باشد یا به هر دلیلی او را با خود قابل مقایسه نداند و بین خود با او شباهتی نبیند، به او حسادت نمی‌ورزد همانطور که انسان به خداوند حسادت نمی‌ورزد و او را با خود مقایسه نمی‌کند اما میان خود و انبیاء، وجوه اشتراک احساس می‌کند و خود را با آن‌ها مقایسه می‌کند و به جایگاه آنها حسادت می‌کند و از پیروی از آن‌ها سر باز می‌زند؛ درحالی که اگر بزرگی و برتری درونی انبیاء بر شخصی آشکار شود و نزد او مسلم گردد، نه تنها به رسولان الهی حسادت نمی‌ورزد؛ بلکه به اطاعت و پیروی از آن‌ها و آموزه‌هایشان روی می‌آورد. در واقع از نظر مولانا آگاهی نسبت به شایستگی‌های شخص مورد حسد و درک تفاوت‌های او می‌تواند راهی برای درمان احساس حسادت و خودداری از مقایسه باشد:

انبیاء را واسطه ز آن کرد حق   تا پدید آید حسدها در قلق
 ز آنکه کس را از خدا عاری نبود   حاسد حق هیچ دیاری نبود
 آن کسی کش مثل خود پنداشتی   ز آن سبب با او حسد برداشتی
 چون مقرر شد بزرگی رسول   پس حسد ناید کسی را از قبول
 (همان، دفتر دوم: ۸۱۴-۸۱۱)

مولانا در داستان پادشاه جهود که نصرانیان را می‌کشت حسد را به عنوان یک ویژگی مهلک و آسیب‌رسان برای خود فرد حسود و جامعه معرفی می‌کند که می‌تواند منجر به آسیب‌های فردی و اجتماعی شود زیرا شخص حسود از شدت حسادت و خشم درون برای آسیب زدن به دیگری ممکن است به راه‌هایی روی بیاورد که جامعه را به خطر بیندازد یا حتی برای خود شخص حسود نیز مضر و خطرناک باشد همچون آن وزیری که برای فریفتن مسیحیان، از پادشاه خواست تا گوش و بینی او را بُرد. مولانا در این داستان، از بینی ظاهری و قدرت شامه آن، شامه حقیقت‌یاب انسان و از بو، رایحه حقیقت، دین و عرفان را اراده کرده است. مولانا در پی تمثیل‌هایی که در داستان پادشاه جهود و

وزیر حسود او را آورده است از دست دادن قوه تمییز و تشخیص خوب از بد و درست از نادرست را از عواقب حسادت ورزیدن دانسته است:

آن وزیرک از حسد بودش نژاد   تا به باطل گوش و بینی باد داد
بر امید آنک از نیش حسد   زهر او در جان مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کند   خویش را بی گوش و بی بینی کند
بینی آن باشد که او بویی برد   بوی او را جانب کویی برد
هر که بویش نیست بی بینی بود   بوی آن بویت کان دینی بود
(همان، دفتر اول: ۴۴۳-۴۳۷)

مولانا محروم ماندن از رحمت الهی را از عواقب دیگر احساس حسادت می داند که شخص حسود را از دریافت رحمت الهی دور نگه می دارد:

تا از آن راهت نسیمی می رسد   آب رحمت را چه بندی از حسد
(همان، دفتر دوم: ۳۳۵۳)

مولانا در ابیات دیگری از مثنوی معنوی برای به تصویر کشیدن شدت آسیب و یژگی حسادت آن را گرگی درونی تشبیه کرده است که حتی خطرناک تر از گرگ بیرونی است و از گرگ ظاهری به مراتب آسیب زنده تر است. مولانا در پی اثبات این مطلب به داستان حضرت یوسف (ع) و برادرانش اشاره می کند که گرگ حسد در درون، آنها را به دشمنی با یوسف و به چاه انداختن او واداشت در حالی که بر خلاف ادعای آنها که گرگ یوسف را دریده است و انکار مکر و آسیب خود به یوسف نزد پدر، گرگ ظاهر آسیبی به یوسف نزده بود و این گرگ حسادت برادران بود که در عمل از گرگ ظاهر نیز فراتر رفته و قصد آسیب زدن به یوسف کرده بود. از این رو مولانا حسد را از میان خوی ها و صفات مختلف، به خوی گرگ تشبیه می کند و آن را یک خوی پست حیوانی می داند و معتقد است که در روز محشر که هر کس به شکل گوهر اصلی خود، ظاهر و محشور می شود شخص حسود به شکل گرگ محشور می شود:

از حسد بر یوسف مصری چه رفت   این حسد اندر کمین گرگیست زفت
لاجرم زین گرگ یعقوب حلیم   داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم
گرگ ظاهر گرد یوسف خود نگشت   این حسد در فعل از گرگان گذشت
رحم کرد این گرگ وز عذر لبق   آمده که اننا ذهبنا نستبق

صد هزاران گرگ را این مکر نیست
عاقبت رسوا شود این گرگ بیست
زانک حشر حاسدان روز گزند
بی گمان بر صورت گرگان کنند
(همان، دفتر دوم: ۱۴۱۲-۱۴۰۷)

مولانا در داستان دیگری از مثنوی معنوی باز هم از طریق داستان حضرت یوسف (ع) و برادرانش به موضوع حسد پرداخته است و این بار راه حلی برای شخص مورد حسد برای مقابله با حسادت حسودان ارائه می‌دهد. مولانا در این داستان در خلال گفتگویی میان حضرت یوسف (ع) با دوست دوران کودکی خود راه حل شخص مورد حسد برای مقابله با حسادت را قدرت درونی و استقامت فردی که مورد حسد قرار گرفته است معرفی کرده است؛ به طوری که در این داستان، حضرت یوسف (ع) خود را به شیر و حسد برادرانش را به زنجیری تشبیه می‌کند که بر گردن او انداخته شده بود و می‌گوید زنجیر نمی‌تواند بر شیر غلبه کند و شیر حتی با وجود زنجیر بر گردن، باز هم نه تنها بر زنجیر؛ بلکه بر همه زنجیرسازان غالب خواهد بود:

آمد از آفاق یار مهربان
یوسف صدیق را شد میهمان
کاشنا بودند وقت کودکی
بر وساده آشنایی متکی
یاد دادش جور اخوان و حسد
گفت کان زنجیر بود و ما اسد
عار نبود شیر را از سلسله
نیست ما را از قضای حق گله
شیر را بر گردن از زنجیر بود
بر همه زنجیرسازان میر بود
(همان، دفتر اول: ۳۱۶۱-۳۱۵۷)

تشبیه دیگری که مولانا برای توصیف اشخاص حسود و در مذمت حسادت آن‌ها به کار برده، درختی است که ذات آن تلخ است. مولانا اشخاص حسود را به درختان تلخ گوهری تشبیه کرده است که حاصل شیرینی از آن‌ها بر نمی‌آید. همچنین مولانا عواقب برای حسد مطرح کرده است که بیانگر این است که صفت حسد تنها به احساس حسادت ختم نمی‌شود بلکه منجر به ویژگی رذیله دیگری می‌شود که آن مکر است. به همین سبب مولانا به حسام‌الدین سفارش می‌کند که از شخص حسود دوری کند؛ حتی اگر احساس کرد آن شخص حسود خود مولانا است! همچنین مولانا به این نکته اشاره می‌کند که اگر لطفی در حق شخص حسود شود شخص حسود از شدت حسادت حتی آن لطف را نیز انکار می‌کند:

تلخ گوهر، شور بختان بوده اند
در نهانی مکر می انگیختند
(همان، دفتر دوم: ۱۵۷۰-۱۵۶۹)

آن حسودان، بد درختان بوده اند
از حسد جوشان و کف می ریختند

و

کز حسودی بر تو می آرد جحود
جان مده تا همچنین جان می کنم
(همان: ۱۱۲۷-۱۱۲۶)

جمله کوران را دواکن جز حسود
مر حسودت را اگر چه آن منم

همان طور که مولانا مکر را از عواقب حسد دانسته است خود حسد را نیز از عواقب عمل نادرست و شوم دیگری دانسته که آن کسب و خوردن لقمه حرام است؛ زیرا نتیجه و حاصل هر کاری از جنس همان عمل است. بنابراین نتیجه لقمه حلال، حاصل نیکو مانند علم و حکمت و عشق و نرمی و زلالی قلب است و نتیجه لقمه حرام، موارد ناپسند مانند رذایل اخلاقی از جمله حسد و مکر و جهل و غفلت است:

عشق و رقت آید از لقمه حلال
جهل و غفلت زاید آن را دان حرام
دیده‌ای اسپیی که کره خر دهد
لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها
میل خدمت عزم رفتن آن جهان
(همان، دفتر اول: ۱۶۴۸-۱۶۴۴)

علم و حکمت زاید از لقمه حلال
چون ز لقمه تو حسد بینی و دام
هیچ گندم کاری و جو بر دهد
لقمه تخمست و برش اندیشه‌ها
زاید از لقمه حلال اندر دهان

یکی دیگر از توصیفات مولانا درباره حس حسادت، شیطانی دانستن آن است. مولانا حسد را
صعب‌ترین راه در مسیر رسیدن به کمال دانسته است:

در حسد ابلیس را باشد غلو
با سعادت جنگ دارد از حسد
ای خنک آنکش حسد همراه نیست
از حسد آلوده باشد خاندان
آن جسد را پاک کرد الله نیک
گنج نورست ار طلسمش خاکبست
زان حسد دل را سیاهی‌ها رسد
خاک بر سر کن حسد را همچو ما
(همان، دفتر اول: ۴۳۶-۴۲۹)

ور حسد گیرد تو را در ره گلو
کوز آدم ننگ دارد از حسد
عقبه‌ای زین صعب تر در راه نیست
این جسد خانه حسد آمد بدان
گر جسد خانه حسد باشد ولیک
طهرا بیتی بیان پاکبست
چون کنی بر بی حسد مکر و حسد
خاک شو مردان حق را زیر پا

مولانا در غزلیات شمس حسد را آئینه معایب دانسته است و آن را به عنوان متضاد و نقطه مقابل عشق آورده است:

عشق و طلب چه باشد آئینه تجلی
نقش و حسد چه باشد آئینه معایب
(مولانا، ۱۳۶۸: ۳۰۶)

از نظر مولانا، احساس حسادت مانند پرده‌ای زشت منظر است که فرد حسود همه امور و حقایق را از پس آن پرده می‌بیند و به این صورت حسد باعث می‌شود بصیرت انسان مختل شود و حقیقت انسان‌ها و وقایع را دگرگون ببیند به طوری که زیبایی از پس پرده حسد در نظر او زشتی جلوه می‌کند و خوبی را از پشت این پرده زشت منظر، بدی می‌بیند.

گرگی نمود یوسف در چشم حاسدان
پنهان شد آنک خوب و شکر لب برادر یست
این دست خود همی برد از عشق روی او
وان قصد جانش کرده که بس زشت و منکر یست
آن پرده از نم نبود از حسد بود
زان پرده دوست را منگر زشت منظر یست
دیویست نفس تو که حسد جزو وصف اوست
تا کل او چگـونه قیچی و مقدر یست
(همان: ۴۵۸)

واضح‌ترین تعبیر مولانا از حسد، تشبیه آن به بیماری است. مولانا در غزلیات شمس، احساس حسد شدید را نوعی بیماری روحی یا عامل بیماری روحی دانسته است:

خلق را پس چون رهانند از حسد
کز حسد این قوم بیمار آمدند
(همان: ۸۱۷)

راه‌های درمان حسد از دیدگاه مولانا
از ابیات مولانا درباره حسد می‌توان به راه‌های درمان آن نیز پی برد؛ زیرا معمولاً با رفع دلیل و ریشه اصلی که منجر به وجود مشکل شده است، مشکل نیز حل خواهد شد. ضمن این که مولانا در بعضی ابیات به‌طور مستقیم به این درمان‌ها اشاره کرده است.

۱. تواضع

مولانا تواضع و فروتنی را از راه‌های غلبه بر حسد می‌داند:

خاک شو مردان حق را زیر پا
خاک بر سر کن حسد را همچو ما
(مولانا، ۱۳۸۰، دفتر اول: ۴۳۶)

تواضع از آن روی می‌تواند مانع حسد باشد که نقطهٔ مقابل حس برتری‌جویی است زیرا اگر حس برتری‌جویی نباشد احساس کمبود نیز شکل نخواهد گرفت. خواجه نصیرالدین طوسی نیز حس برتری‌جویی را از عوامل ایجاد احساس حسادت می‌داند: «... و حسد آن بود که از فرط حرص خواهد که به فواید و مقتنیات از ابناى جنس ممتاز بود، پس همت او بر ازاله از دیگران و جذب به خود مقصور باشد» (خواجه نصیرالدین طوسی، ۱۳۶۴: ۲۰۰).

۲. پرهیز از مقایسه

پی بردن به نقاط ضعف خود و نقاط قوت و توانایی دیگری باعث می‌شود مقایسه کمتر صورت گیرد زیرا مقایسه که از عوامل حسد است زمانی رخ می‌دهد که شخص توانایی‌ها و شایستگی‌های خود را با شخص محسود برابر می‌داند و در نتیجه انتظار دارد به‌طور برابر از موقعیت و موهبت‌های او برخوردار باشد. قسمتی از مجالس سبعهٔ مولانا در این مورد:

«گفتند ای شاه عالم! آخر ما را امتحان کن. اگر از عهده بیرون نیایم، خود را بشناسیم و فضیلت او را بدانیم و از حسد و وسوسه فارغ شویم. بعد از آن جنگ با خود کنیم، نه با خیال شاه» (مولانا، ۱۳۷۲: ۸۴).

۳. چشم‌سیری

چشم‌سیری احساسی مقابل حس کمبود است. بنابراین می‌تواند مانع بروز احساس حسد باشد:

این بار جام پر کن، لیکن تمام پر کن تا چشم سیر گردد یکسو نهد حسد را

(کلیات، ۲۱۱۷/۱)

خواجه نصیرالدین طوسی، استجماع خیرات دنیاوی را محال و از عوامل بروز حسد دانسته است. «... چه استجماع خیرات دنیاوی که به نقصان و حرمان ذاتی موسومست یک شخص را محال باشد و اگر نیز تقدیر امکان کنند استمتاع او بدان صورت نبندد، پس جهل به معرفت این حال و افراط شره، بر حسد باعث شوند» (خواجه نصیرالدین طوسی، ۱۳۶۴: ۲۰۰).

۴. شکرگزاری

با توجه به این که ریشهٔ حسد احساس کمبود است با شکرگزاری و پی بردن به ارزش نعمت‌های موجود می‌توان بر این حس غلبه یا حتی از آن جلوگیری کرد:

آن وزیرک از حسد بودش نژاد
بر امید آنک از نیش حسد
هر کسی کو از حسد بینی کند
بینی آن باشد که او بویی برد
هر که بویش نیست بی بینی بود
چونک بویی برد و شکر آن نکرد
شکر کن مر شاکران را بنده باش
تا به باطل گوش و بینی باد داد
زهر او در جان مسکنان رسد
خویش را بی گوش و بی بینی کند
بوی او را جانب کویی برد
بوی آن بویست کان دینی بود
کفر نعمت آمد و بینیش خورد
پیش ایشان مرده شو پاینده باش
(مولانا، ۱۳۸۰، دفتر اول: ۴۴۳-۴۳۷)

بحث و نتیجه گیری

مولانا در ادبیات فارسی و آدلر در روانشناسی، موضوع حسد را مورد بررسی قرار داده‌اند و به جنبه‌های مختلف آن پرداخته‌اند. مولانا و آدلر هر دو، حسد را نوعی بیماری روحی دانسته و عواقبی را برای آن مطرح کرده‌اند. مولانا و آدلر ریشه حسد را در حس محرومیت و کم بودن و حقارت می‌دانند. از نظر مولانا و آدلر حسادت نوعی از قدرت‌طلبی و برتری‌جویی و نوعی احساس برای جبران احساس حقارت است. از نظر مولانا و آدلر فرد حسود ممکن است از راه‌های گوناگون، حسادت خود را ابراز کند که گاهی این راه‌ها می‌توانند آسیب‌های شخصی و اجتماعی به همراه داشته باشند. با توجه به نظریات آدلر و ابیاتی که از مولانا مطرح شد، مشخص گردید که در نظریه مربوط به موضوع حسد از نظر ریشه و دلیل شکل‌گیری احساس حسد، تأثیر حس قدرت‌طلبی و جبران احساس حقارت بر حسد و آسیب‌های فردی و اجتماعی حسد، شباهت‌ها و اشتراکاتی در دیدگاه مولانا و آدلر وجود دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

منابع

ابن مسکویه، احمد ابن محمد. (۱۳۸۱). *تهذیب‌الاخلاق*، توضیح علی اصغر حلبی. تهران: نشر اساطیر.
آدلر، آلفرد. (۱۳۷۹). *شناخت طبیعت انسان*، ترجمه طاهره جواهرساز. تهران: نشر رشد.

اندرسون، رابرت ای. (۲۰۰۲). تنگ‌چشمی و حسادت. نشریه آمریکایی روان‌شناسی، ۵۶(۴)، ۴۵۵-۴۷۹.

بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۹۶). تاریخ بیهقی، تصحیح خطیب‌رهبر. تهران: انتشارات مهتاب.

خواجه نصیرالدین طوسی. (۱۳۶۴). اخلاق ناصری، تصحیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری. تهران: چاپخانه آراین، انتشارات خوارزمی.

راتر، یوزف. (۱۳۹۰). روان‌شناسی فردی، ترجمه زمانی شرفشاهی. نگارش میهن بهرامی. تهران: انتشارات پیک بهار.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۳۹۹). المفردات فی غریب‌القرآن، ترجمه جهانگیر ولدبیگی. سندج: نشر تافگه.

زمانی، کریم. (۱۳۹۹). شرح جامع مثنوی معنوی. تهران: انتشارات اطلاعات.

سعیدی، گل‌بابا. (۱۳۸۷). کتاب فرهنگ جامع اصطلاحات عرفانی با تکیه بر آثار ابن عربی. تهران: زوار.

شهابی، اکبر؛ ستودیان، مهدی؛ محسنی، احمد و رجبی، مسلم. (۲۰۱۳). نگرش سعدی به حسادت به‌مثابه رذیله اخلاقی در پرتو نظریات آلفرد آدلر. نشریه علمی نیویورک، ۶(۹)، ۸۸-۹۱.

عده‌ای از اساتید روان‌شناسی. (۱۳۶۳). دائره‌المعارف روان‌شناسی و روان‌کاوی، ترجمه و اقتباس عنایت‌اله شکیباپور. تهران: فروغی، چاپخانه مروی.

عرب، عباس و حق‌پناه، یونس. (۱۳۹۰). تحلیل روان‌شناختی اشعار صعالیک براساس مکتب آدلر. مجله زبان و ادبیات عربی (مجله ادبیات و علوم انسانی سابق)، ۳(۵)، ۱۱۵-۱۴۴.

<https://doi.org/10.22067/jall.v3i5.11235>

غزالی، محمد. (۱۳۸۸). کیمیای سعادت. جلد دوم، تصحیح: احمد آرام. تهران: انتشارات گنجینه.

کلارنا ویلباب، آلینا؛ استراوس، ولودزیمیرز و سی‌سیس، یان. (۲۰۲۰). نوع‌پروری و خودشیفتگی، به عنوان دو پدیده متضاد. سوئیس: دانشگاه زوریخ، مخزن و بایگانی گشاده کتابخانه.

گلستانی‌بخت، طاهره، زمانی (الله داد)، مریم و رحمانی فرشلاف، سامان. (۱۳۹۸). نگاهی به شخصیت‌های رمان کلیدر دولت‌آبادی بر اساس مفاهیم احساس کهنتری، جبران و برتری‌جویی

در نظریه آدلر. نشریه پژوهش‌های بین رشته‌ای ادبی، ۱(۲)، ۲۰۷-۲۲۹.

<https://doi.org/10.30465/lir.2020.4500>

گلی زاده، پروین و گبانچی، نسرين. (۱۳۹۲). روان‌کاوی شخصیت‌ها و نمادهای عرفانی مولانا در داستان رومیان و چینیان مثنوی معنوی. *فصل‌نامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*، ۹(۳۱)،

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20084420.1392.9.31.8.8>. ۱۶۴-۱۷۹

محبی، اعظم. (۱۳۹۰). رشک و حسد در مثنوی مولوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان. محمدی، فرهاد. (۱۴۰۰). نقدی شناخت‌شناسانه بر داستان پادشاه و وزیر یهودی. *نشریه پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)*، ۱۵(۲)، ۱۶۷-۱۸۴.

<https://doi.org/10.22108/jpll.2022.127168.1572>

مولانا، جلال‌الدین بلخی. (۱۳۶۸). کلیات شمس تبریزی. مقدمه و شرح حال بدیع‌الزمان فروزانفر. حواشی م. درویش. تهران: انتشارات جاویدان.

_____ (۱۳۸۰). مثنوی معنوی، تصحیح نیکلسون، به کوشش مهدی آذریزدی (خرم‌شاهی). تهران: انتشارات پژوهش.

_____ (۱۳۶۵). تصحیح و توضیحات توفیق سبحانی. تهران: کیهان.

همتی، محمدعلی و شیروانی‌شیری، علی. (۱۴۰۰). آثار و پیامدهای حسد در تعاملات فردی و اجتماعی در آموزه‌های قرآنی. *فصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۹(۱۶)، ۱۷۹-۲۰۳.

<https://doi.org/10.30497/edus.2020.239110.1387>

English References

Kaluzna Wielobob, A., Wlodzimierz, S. & Jan, C. (2020). *Community feeling and Narcissism as two opposite phenomena*. Switzerland: Zurich Open Repository and Archive, University of Zurich.

Anderson, R. E. (2002). Envy and jealousy. *American Journal of Psychotherapy*, Vol. 56, No. 4, pp: 455-479. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.2002.56.4.455>

Richard, H. Smith. (2007). Comprehending envy. *Psychological Bulletin*. V. 133, No. 1.

Shahabi, A., Sotodian, M., Mohseni, A. & Rajabi, M. (2013). Saadi's attitude to jealousy as a moral vice in the light of Alfred Adler's theories. *New York Scientific Journal*, Vol. 6, No. 9, pp: 88-91.

Persian References Translated to English

Adler, A. (2000). *Understanding Human Nature*. Translated by Tahereh Javahersaz. Tehran: Roshd. [In Persian]

Arab, A. and Hagh Panah, Y. (2011). Psychological Assessment of Sa'ali's Poetry Based on Adler's Theory. *Journal of Arabic Language and Literature*, Vol. 3, No. 5, pp: 115-144. <https://doi.org/10.22067/jall.v3i5.11235> [In Persian]

- Al-Ghazali, M. (2009). *The Alchemy of Happiness*. Volume 2. Edited by Ahmad Aram. Tehran: Ganjineh. [In Persian]
- Bayhaghi, A. (2016). *Beybaqi history*. Correction of Khatib Rehbar. Tehran: Mahtab. [In Persian]
- Golestani Bakht, T., Zamani (Allah daad), M., & Rahmani Farshbaf, S. (2018). Study of Dowlatabadi's Klidar characters Based on Concepts of Inferiority complex, Compensation, and Superiority (By view point of Adler's Theory). *Literary Interdisciplinary Research*, Vol. 1, No. 2, pp: 207-229. <https://doi.org/10.30465/lir.2020.4500> [In Persian]
- Golizadeh, P., & Kianchi, N. (2012). The Psychoanalysis of Characters and Mystical Symbols in the Story of Romiyan-o-Chiniyan of Masnavi Manavi. *Mytho-Mystic Literature Quarterly Journal*, Vol. 9, No. 31, pp: 164-179. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20084420.1392.9.31.8.8> [In Persian]
- Hemmati, M., & Shirvani Shiri, A. (2021). Effects and Consequences of Jealousy on Individual and Social Interactions in Quranic Teachings. *Quarterly Journal Islamic Perspective on Educational Science*, Vol. 9, No. 16, pp: 179-203. DOI: [10.30497/edus.2020.239110.1387](https://doi.org/10.30497/edus.2020.239110.1387) [In Persian]
- Ibn Moskawieh, A. (2002). *Ethical refinement*. Explanation: Ali Asghar Halabi, Tehran: Asatir. [In Persian]
- Ragheb Esfahani, H. (2020). *Vocabulary in the strange Qur'an*. Translated by Jahangir Valadbeygi. Sanandaj: Tafgah. [In Persian]
- Rattner, J. (2011). *Individual psychology*. Translated by Zamani Sharafshahi. Tehran: Peyke Bahar. [In Persian]
- Mohammadi, F. (2021). An Epistemological Critique on the Story of 'the Jewish King and the Minister' in Masnavi Ma'navi. *Research of Mystical Literature*, (Gohar Goya), Vol. 15, No. 47, pp: 167-184. DOI: [10.22108/jpll.2022.127168.1572](https://doi.org/10.22108/jpll.2022.127168.1572) [In Persian]
- Mohebi, A. (2011). *Jealousy in Molavi's Masnavi Manavi*, Master's thesis, Semnan University. [In Persian]
- Mualana, J. (1985). *Shams lyrics. Introduction and biography by Badi'Al-Zaman Forouzanfar*. Tehran: Javidan. [In Persian]
- Mualana, J. (2001). *Masnavi e Ma'navi*. Edited by Nicholson. By the efforts of Mehdi Azaryazdi (Khoramshahi). Tehran: Pazhuhesh. [In Persian]
- Saeedi, G. (2008). *The comprehensive dictionary of mystical terms based on the works of Ibn Arabi*. Tehran: Zavar. [In Persian]
- Some professors of psychology. (1984). *Encyclopedia of Psychology and Psychoanalysis*. Translated and adopted by EnayatAllah Shakibapour. Tehran: Foroughi. [In Persian]
- Tusi, N. (1985). *Nasirean Ethics*. Edited by Mojtaba Minovi, Alireza Heydari. Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Zamani, K. (2020). *A Comprehensive Commentary of Masnavi e Ma'navi*. Tehran: Etela'at. [In Persian]